

KRISTÍNA BÖHMER

ZA DOMOVOM

PRÍBEHY TÝCH, ČO OPUSTILI SLOVENSKO

KRISTÍNA BÖHMER
ZA DOMOVOM

Kristína Böhmer

ZA DOMOVOM

Príbehy tých, čo opustili Slovensko

Text: © Kristína Böhmer, 2026

Doslov: © Oľga Gyárfášová, 2026

Ilustrácia na obálke: © Ivana Šáteková

Vydal: © N Press, s. r. o., v roku 2026 ako svoju 193. publikáciu

Prvé vydanie

ISBN 978-80-8230-488-9

Pre Gretku.

*U mňa vždy nájdeš domov,
nech ťa život zaveje kamkoľvek.*

OBSAH

Úvod	11
Ako sme migrovali	15
Ako migrujeme	79
Prečo migrujeme	203
Za domovom	215
Doslov	221
Pod'akovanie	225
Poznámky	226

ÚVOD

V roku 1924 si Slovák, ktorý išiel za prácou do Ameriky, pri-niesol domov traktor. „Ale brutálny traktor značky Ford-son,“ povedal mi nadšene v júli 2024 historik Martin Javor, riaditeľ Múzea vystahovalectva z územia Slovenska do Severnej Ameriky Kasigarda.

Na Slovensku v tom čase traktory nemali ani gumené kolesá, ale Fordson bol dokonalý. „Pán s ním gazdoval, oral,“ pokračoval Javor, „no keď prišli komunisti, nechcel, aby mu ho znárodnili, tak ho zakopal. Istý čas po páde režimu ho vykopal a dal do poriadku a my by sme ten traktor veľmi chceli v našom múzeu.“ Pre Javora je to „traktor dvadsiateho storočia“.

Emigrácia prináša rôzne príbehy. Na Slovensku ich máme mnoho, pretože sme národ vystahovalcov. Len málo z týchto príbehov však poznáme. Slovenská historiografia sa im veľmi nevenovala, pretože za komunizmu bola emigrácia na „skazený Západ“ tabuizovanou témou.

Príbehy sa začínajú v 18. storočí, keď sa Slováci sťahovali na Dolnú zem, a zatiaľ nie sú uzavreté. Odchádzali sme a dodnes odchádzame. O tom je kniha, ktorú držíte v rukách. Prečo toľké generácie uprednostnili náročnú cestu spojenú s novým začiatkom v cudzej krajine pred životom na mieste, kde sa narodili, kde majú rodinu, zázemie a spomienky?

Niektorí odchádzali len zarobiť a vracali sa domov, kde ich

čakala rodina. Iní svoju rodinu zbalili a vzali so sebou. Možno sa vrátili, a možno nie. Dlhé desaťročia odchádzali z územia Slovenska chlapi – zarábať. Do Ameriky, kde, ako verili, sú chodníky klobásami ovešané. Do Česka do severomoravských baní na týždňovky. Odchádzali aj ženy, napríklad opatrovatelky do Rakúska a au-pairky do Veľkej Británie.

Niektorí museli odísť, ušli pred politickými perzekúciami počas fašistického slovenského štátu aj po jeho páde, v päťdesiatych rokoch počas komunistických monsterprocesov, v roku 1968 po vpáde sovietskych vojsk a počas normalizácie.

Nie všetci odchádzali preto, lebo ich režim prenasledoval. Niektorí opúšťali domov preto, lebo chceli žiť dôstojne, nechceli stáť v rade na základné potraviny a obzerať tovar v Tuzexe, na ktorý aj tak nemali. Navyše, s režimom nesúhlasili, a tak odišli do slobodnej krajiny.

Aj dnes Slováci a Slovenky odchádzajú, pretože chcú dôstojný život, kvalitné vzdelanie, slušné výplaty, primerané bývanie, dobrú škôlku a školu pre svoje deti, kvalitné zdravotníctvo, fungujúce verejné inštitúcie a úrady aj funkčný právny štát a demokraciu. Chcú pridanú hodnotu, ktorú v krajine svojho pôvodu nevedia nájsť.

Odchádzajú nám vzdelaní a vysokokvalifikovaní ľudia, ktorí by mohli byť kultúrnymi, spoločenskými, vedeckými a politickými elitami. Nefunkčnosť štátu ich v podstate donútila hľadať šťastie inde.

Táto kniha je o nich.

Je aj o tom, ako sme migrovali v minulosti, od odchodov do Ameriky na prelome 18. a 19. storočia po súčasnosť. Venuje sa minulosti, aby na nej mohla vystavať prítomnosť, ktorá je nosnou érou nasledujúcich strán.

Je to kniha založená na desiatkach rozhovorov so Slovákami a Slovenkami, ktorí odišli za kvalitným vzdelaním, lepšou prácou, za láskou či za nádejou. Je aj o tých, ktorí sa vrátili. Snaží sa priniesť bližší pohľad na to, prečo zo Slovenska odchádzajú vysokokvalifikovaní a vzdelaní ľudia, hoci ich táto krajina ne-

smierne potrebuje. Nestačí montovať v automobilkách to, čo vymyslí niekto vonku. Potrebujeme inovácie, potrebujeme napredovať a rásť v oblastiach, ktoré sú zanedbané.

Táto kniha je teda aj o našej krajine. O tom, aká je v očiach tých, ktorí si tu nedokázali predstaviť život.

AKO SME MIGROVALI

Začalo sa to robotovaním na Dolniakoch

Slováci vandrovali už od osemnásteho storočia," povedal mi profesor histórie na Univerzite v Ottawe Mark Stolárik. Boli to chudobní sedliaci, nemali dosť pôdy, zväčša takých päť hektárov. Mohol za to systém dedenia v Uhorsku a na území dnešného Slovenska. Zatiaľ čo napríklad v Česku dedil najstarší syn a ostatní šli na skusy do sveta, na Slovensku sa pozemok delil medzi všetkých synov.

Ako vysvetľuje historik a riaditeľ Múzea vystahovalectva z územia Slovenska do Severnej Ameriky Kasigarda Martin Javor, pozemok sa drobil a drobil, až ľudia nemali z čoho užiť rodinu. V tom čase mávali aj šesť či osem detí. A tak si chodili hľadať prácu na Dolnú zem.

Dolná zem bolo južné územie Uhorska, kde mali statkári opačný problém: omnoho väčšie pozemky, na ktorých nemal kto robiť. Podľa Stolárika tam v 18. a 19. storočí, ale najmä po revolúcii v Rakúsko-Uhorsku v roku 1848, ktorá dosiahla okrem iného zrušenie feudalizmu, chodili chudobní Slováci robotovať, ako sa vtedy hovorilo. Vybehli tam na letné práce, zarobili a vrátili sa domov.

V rovnakom čase na opačnej strane Atlantiku prebiehala mohutná industrializácia. Amerika potrebovala lacnú pracovnú silu. Takzvaná migrácia v industriálnej vlne vytiahla v ro-

koch 1800 až 1925 migrantov z mnohých európskych krajín. Najprv odchádzali emigranti zo západnej Európy, a to najmä z Británie, Nórska, zo Švédska a z Nemecka, neskôr zo Španielska, z Portugalska či Talianska. Hľadali zárobok v novom svete, teda v Amerike a Oceánii. Väčšina z nich smerovala na územie USA.

Masívna emigrácia z územia Uhorska, ku ktorému patrilo aj Slovensko, sa začala približne v roku 1880. Túto vlnu, ktorá sa začala presúvať z východnej Európy, nazývali *new immigration*, teda „nová imigrácia“. V krátkom čase prevýšila „starú imigráciu“ z prvej polovice 19. storočia, ktorá smerovala do Ameriky hlavne zo západnej a severnej Európy.

Východoeurópania rozčulovali Západoeurópanov v USA. V čase masívneho príchodu migrantov z Európy už v Spojených štátoch žili napríklad milióny Írov, ktorým sa nepáčilo, že Američania platia prisťahovalcom veľmi málo, približne jeden a pol dolára na deň. „Začali si zakladať odbory a štrajkovali, čo sa Američanom nepáčilo a začali hľadať pracovnú silu inde,“ hovorí Stolárík a dodáva, že Amerika vyslala agentov do Európy.

„V západnej Európe nepochodili, lebo tam sa už takisto industrializovalo a mali veľké fabriky,“ vysvetľuje Stolárík. Americkí agenti šli teda ďalej na východ, až došli do vtedajšieho Uhorska.

Tam našli sedliakov, oslobodených po páde feudalizmu, ktorí lopotili na cudzej zemi v prepočte za štyridsať centov na deň pre mužov, tridsať centov na deň pre ženy a pätnásť centov na deň pre deti. Bol to zlomok v porovnaní so sumou jeden a pol dolára, ktorá Írom nestačila. Agenti teda našli na východe svoju lacnú pracovnú silu, pričom to neboli len Slováci, ale aj Rusíni, Maďari, Poliaci, Slovinci, Rumuni i Chorváti.

To bol začiatok veľkého slovenského vystahovalectva do Ameriky.

Prišla možnosť ísť za veľkú mláku

Uhorsko najprv nevedelo štatistiky. O počte migrantov vieme len z údajov o registráciách v amerických prístavoch. Čísla narastali najmä po roku 1900 a v istej chvíli dokonca presiahli 50-tisíc prichádzajúcich Slovákov ročne.

Cesta do Ameriky stála približne osemdesiat dolárov. Prvým odvážlivcom, ktorí sa na migráciu dali, ju podľa Stolárika zaplatili samotní agenti. Dlh mali migranti splatiť prácou, museli si to jednoducho odrobiť.

Na prelome storočí už na území dnešného Slovenska bola menou koruna. Mestský robotník vtedy zarábal zhruba 40 až 60 korún mesačne, slúžka v dome 10 až 15 korún. Napríklad paholok na vidieckom hospodárstve mal výplatu možno sto korún za rok a väčšinu pláce dostal v naturáliách ako čížmy, jedlo a nocľah. A povedzme kôň mohol stáť od 150 do 500 korún.

V prepočte na vtedajšie americké doláre v kurze približne 1:5 stála cesta do Ameriky zhruba 400 korún.

Na cestu sa vydali malí roľníci, a to rovno z niekoľkých stolíc. Podľa Javora najviac ľudí emigrovalo zo Zemplínskej stolice, ktorá bola najväčšia v Uhorsku, ale aj zo Spišskej, z Užskej či zo Šarišskej, z ktorej odišla polovica práceschopného obyvateľstva. Vystahovalectvo nabralo taký rozmer, že aj uhorská vláda si uvedomila, že musí zasiahnuť, lebo nemal kto robiť na poliach.

Ľudia z územia dnešného Slovenska odchádzali do Ameriky predovšetkým z ekonomických a sociálnych dôvodov. V tom čase prechádzalo Uhorsko demografickou a ekonomickou krízou. Hoci ekonomika nebola v dobrej kondícii, zdravotníctvo sa výrazne zlepšilo. Ľudia už neumierali na epidémie tak ako tri desaťročia predtým, čo viedlo k tomu, že rodinám prežilo viac detí. Paradoxne, práve vtedy im chýbali prostriedky na ich užívanie.

Tento trend mal aj sociálne následky. Z domovov odchádzali najmä muži, po ktorých zostávala nedokončená práca na poliach a statkoch. Všetku museli vykonávať ženy samy. Popri-

tom sa občas dozvedeli, že manželia sú im za veľkou mláku neverní alebo si dokonca založili paralelné rodiny. Odchádzali aj mladí chlapi, ktorí sa už chceli ženiť, ale najprv si museli zarobiť. Často nahovárali svoje dievčatá, aby počkali, pretože plán bol zarobiť a vrátiť sa.

„Dnes by sme ich nazvali pendleri,“ hovorí Javor. „Boli to ľudia, ktorí chceli ísť zarobiť, vrátiť sa, skúpiť zeme, pozemky, polia, opraviť domy a gazdovať. V prvých vlnách nikto nemyslel na to, že by zostal v Amerike. Môj starý otec tam bol asi sedemkrát. Po letných prácach odišli na zimu do Ameriky a na jar sa vrátili.“

Obaja Stolárikovi starí otcovia boli takto v Amerike trikrát. On sám tam emigroval s rodičmi ešte ako dieťa a vyrastal v Ottawe.

Mnohí migranti prechádzali cez Osvienčim, ktorý bol v tom čase dôležitou dopravnou križovatkou. Ako hovorí Stolárik, „tam ich ošklbali, ako mohli“. Podvodné praktiky opisuje aj Martin Pollack v knihe *Americký cisár* (Absynt 2016). Pollack sa v knihe venuje emigrácii z Haliče, čo je územie, ktoré sa nachádza v dnešnom juhovýchodnom Poľsku a na západnej Ukrajine. Podľa Pollacka migrantov v Osvienčime klamali a predávali im za veľké peniaze starý plechový riad, pričom im tvrdili, že bez neho nemôžu nastúpiť na loď. Takisto im predávali „liek proti morskej chorobe“, no šlo o najlacnejší rum.

Odtiaľ sa potrebovali dostať do nemeckých prístavov, najmä do Hamburgu, ale aj do Rotterdamu či do Brém, kde sa dalo nastúpiť na loď. Museli však prekročiť hranice do Pruska, na čo potrebovali služby pašerákov. Druhá možnosť bola nalodiť sa v Rijeke, ktorá je dnes súčasťou Chorvátska. Vtedy to bolo rakúsko-uhorské mesto, a tak nemuseli prechádzať žiadne hranice. Stačilo sa dostať do Budapešti a odtiaľ už chodil vlak do Rijeky. Niektorí vyrážali aj z poľského Gdanska, kde bol prístav a lodné spojenie s Amerikou.

Lodné spoločnosti si podľa Javora už vtedy vytvorili sieť agentov, „ktorí ľudí lanárili do Ameriky nie celkom čistým spôsobom“. Dodal, že dnes by sme ich nazvali „šmejdi“. Čo také im narozprávali? „Že ich víta tvár Panenky Márie, čo je Socha slo-

body, že sú chodníky klobásami ovešané a podobne," vymenúva Javor. „Agenti, to bol obrovský biznis. Mali sieť ďalších ľudí, farárov, krčmárov a iných obchodníkov, ktorí im dohádzovali obeť, a tým obetiam potom vedeli zorganizovať vyvandrovanie až do Ameriky.“

Keď uhorskí veľkostatkári začali pociťovať nedostatok pracovnej sily, Uhorsko si začalo viesť štatistiky o emigrácii. Zhrozili sa nad číslami a povedali si, že odchody treba obmedziť, ak nie zastaviť. Obmedzili priestor na vystahovaleckú agitáciu a za jej neoprávnenú podobu odsúdili stovky šmejdov a agentov, ktorí ľudí lákali na cestu do Ameriky.

Prišiel v ancúgu a kalape a zaplatil celej krčme

Ako sa asi cítili zemplínski alebo spišskí sedliaci, ktorí predtým neboli ani v najbližšom meste, a zrazu cestovali takmer dva týždne loďou do New Yorku?

Ťažko si predstaviť celú paletu emócií. Jedno však môžeme predpokladať: necítili sa pohodlne. Pollack píše, že vystahovalci sa tlačili v podpalubí a namiesto predpísaných šesťsto pasažierov ich tam bolo dvakrát toľko. Podľa Stolárika to nebolo celkom tak, lebo od roku 1828 americké úrady kontrolovali počet pasažierov na každej lodi. „Keď loď zakotvila v Amerike, kapitán musel odovzdať *passenger manifest*, v ktorom bol zaregistrovaný každý cestujúci,“ hovorí a dodáva, že ak ich bolo viac, kapitán dostal masťnú pokutu.

Colníci hnali všetkých cestujúcich von z lode na kontrolu. Do Ameriky totiž nemal povolený vstup úplne každý, no vystahovalci to pred cestou nevedeli. Podľa Pollacka Amerika neprijímal napríklad „chorých a neduživých, retardovaných, duševne chorých ani epileptikov, ľudí bez prostriedkov ani ľudí, u ktorých sa dá očakávať, že budú vyžadovať podporu z verejných zdrojov“.

Javor spomína prípad istej Anny zo Šariša, ktorá údajne v liste domov napísala, že prišla loďou do Ameriky, vystúpila na Ellis Island ako všetci imigranti, tam ju colníci „poobžirali

a poopatrali“ a zistili, že je „glupa“, a tak ju vyslali nazad. Podľa Stolárika takýchto prípadov nebolo veľmi veľa, ale stávalo sa to. Migranti museli byť zdraví.

Prísne kontrolovali aj fyzický zdravotný stav, aby im tam východoeurópski chudáci nedoniesli týfus, suchoty, kiahne alebo zápal mozgových blán.

Z New Yorku išli migranti ďalej vlakom. Osídľovali najmä banské oblasti – Pensylvániu, Detroit, Cleveland, Ohio, východné pobrežie, kde bolo veľa ťažkého priemyslu, New Jersey, Connecticut, New York. Nekvalifikovaní Slováci a východoeurópski migranti podľa Javora robili nekvalifikovanú prácu najmä v baniach, oceliarnach či železiarnach. Ak prišiel niekto vyučený, napríklad obuvník, tak sa mohol živiť ako obuvník. Ak prišiel krajčír, možno sa mu podarilo živiť ako krajčírovi.

„Nebolo to jednoduché, ale máme aj také prípady. Susedov starý otec si v Amerike otvoril krajčírsku firmu. Je to mýtus, že naši rodáci v Amerike boli len baníkmi alebo že pracovali iba v ťažkom priemysle, aj keď väčšina bola takých,“ hovorí a priznáva, že úspešných príbehov emigrácie nebolo veľa.

„Na tie státisíce ľudí, ktorí emigrovali, máme veľmi veľa tragických príbehov, sociálnych a ekonomických tragédií, rozvratov v rodinách a podobne,“ dodáva.

V Amerike skutočne zarobili jeden a pol dolára na deň, ako im slúbili. Podľa Javora to bolo päť- až desaťnásobne viac, než by zarobili na Slovensku. Stolárik podotýka, že k tomu bola strava v Amerike veľmi lacná. „Obyčajný robotník si mohol objednať hovädzinu. Na raňajky! V Uhorsku hovädzinu sedliak ani nevidel,“ vraví historik.

Rovnako lacná však bola podľa Javora aj whisky: „Stála päť centov, tak si vypočítajte, koľko mohli chlastať za svoj denný zárobok.“ Alkoholizmus tam bol veľkým problémom. „Chľastali síce aj na Slovensku, ale tu mali rôzne brzdy ako manželky či deti. V Amerike ich nemal kto brzdiť.“

Íri, ktorí už v Amerike žili, vraj nechápali, ako môžu Slováci toľko piť. „Íri pijú veľa, ale Slováci ich zarážali. Mám príklad,

ako Ír píše, že nechápe, ako je možné, že Slovák je od piatka do nedele v delíriu, ale v pondelok fára štrnásť hodín v bani, akoby celý víkend oddychoval a spal," spomína Javor. Keby vraj výplaty neprepili, tak by si na dom na Slovensku nasporili za dva mesiace.

Začali písať domov, ako je v Amerike dobre a aký skvelý život tam je. V Uhorsku boli drahšie potraviny, nebola tam žiadna práca a bolo treba platiť dane, ktoré v tom čase ešte v Amerike neexistovali. Viacerí potom chceli odísť. Stala sa z toho móda. „Keď sa môj prastarý otec vrátil z Ameriky v ancúgu a s kalapom a všetkým v krčme zaplatil, tak na druhý deň tam chceli ísť všetci," hovorí Javor.

Niektorí predali kravu, niektorí celé hospodárstvo a išli. Niektorým poslali peniaze príbuzní, ktorí už v Amerike boli. Dobré meno mala Uhorská pošta, ale podnikavé typy vycítili príležitosť a ponúkali prevoz peňazí.

Postupne sa podľa Stolárika v rokoch 1880 až 1914 vysťahovalo okolo pol milióna Slovákov, kým migráciu nezastavila prvá svetová vojna. A postupne sa prestali na Slovensko vracieť, k čomu podľa Javora prispelo aj sprísnenie amerického imigračného zákona v roku 1924. Z Ameriky už radšej neodišli, lebo nevedeli, či by sa dostali naspäť. Stali sa z nich Amerikáni, ako vysťahovalcom hovorili na Slovensku.

Podľa Stolárika tri štvrtiny zostali a štvrtina sa vrátila domov. Sťahovali sa dokonca obyvatelia celých dedín, ktoré na Slovensku zostali úplne prázdne. Hovorí sa tomu reťazové vysťahovalectvo. A čo chlapi, ktorí nemali manželky? „Napísali mame: ‚Mamka, nájdi mi súcu ženu a pošli mi ju.‘ A mamky to spravili. To boli také listové manželstvá," smeje sa Stolárik.

Niektorým prisťahovalcom fabriky poskytli dom a niektorí boli schopní našetriť a kúpiť si vlastný. Americké domy však boli podľa Stolárika väčšie ako slovenské. „Na Slovensku mali chalupy s veľkou kuchyňou, obývačkou a jednou spálňou, ale americké domy mali štyri izby," vysvetľuje. Slovenka si podľa neho po príchode povedala, že štyri izby nepotrebuje. Stačia

jej dve a dve bude prenajímať. A tak sa otvárali *boarding houses*.

Izby prenajímala ďalším slovenským prisťahovalcom. Ubytovala štyroch alebo ôsmich chlapov podľa toho, koľko chcela zarobiť. Niektoré mali doma aj šesťnásť chlapov na turnusy. Osem z nich robilo nočné dvanásťhodinovky a cez deň boli doma a spali. Zvyšných osem robilo denné dvanásťhodinovky a v noci boli doma a spali v tých istých posteliach, z ktorých len chvíľu predtým odišli kamaráti na šichtu.

Žena za tieto služby pýtala dva a pol dolára na týždeň, no aj sa narobila. Chystala im raňajky a balila obed. Každý deň prala, lebo chlapi chodili domov špinaví. Pomáhala im okúpať sa a umývala im chrbát, z čoho boli podľa Stolárika Američania zhrození, lebo to považovali za nemorálne.

K tomu sa žena starala o svoje deti, pričom prvá generácia slovenských prisťahovalcov ich mávala aj sedem, ako bolo v tom čase bežné na Slovensku. Viedla domácnosť, lebo manžel chodil na dvanásťhodinové fušky, z ktorých ešte zamieril do krčmy na pivo alebo na niečo tvrdé. Žena bola, ako hovorí Stolárik, *the boss*. Na Slovensku to vtedy tak nebolo. Postavenie slovenských žien v rámci rodiny sa po príchode do Ameriky zlepšilo.

„Keď bola šikovná, tak pritiahla svoje kamarátky z dediny a nahovorila nájomníkov, aby si ich vzali za manželky. A potom sa stala krstnou matkou ich detí. Takto si rozširovali komunitu,“ dodáva historik.

Asimilácia totiž najprv nepostupovala rýchlo, prišlo to až s ďalšími generáciami. Slovákov, rovnako ako ostatných východoeurópskych imigrantov, Američania diskriminovali. „Boli to prišielci, niektorí nevedeli čítať, písať, boli špinaví, bez kultúrnych návykov,“ vraví Javor.

Volali ich *hunkies*, čo je skratka z *Hungarians*, teda Maďarov alebo obyvateľov Uhorska, keďže angličtina medzi Maďarskom a Uhorskom nerozlišuje. Zároveň to hanlivo odkazuje na slovo *monkies*, teda opice, ako v Amerike často rasisticky častovali Afroameričanov.